

ԱՆԱՀԻՏ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ

ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԾԵՍԻ ՄԻ ԴՐՎԱԳ

Ծեսը հանդես է գալիս ոչ միայն կրոնապաշտամունքային արարողություններում, այլև կյանքի բոլոր բնագավառներում (ծնունդ, ամուսնություն, մահ), կարգավորում, կազմակերպում է մարդու և բնության, մարդու և հասարակության կապը, կանոնակարգում այն և դառնում է ավանդական: Ծեսի միջոցով վերարտադրվում է մախսակզբնական արարչագործությունը՝ դառնալով խիստ զգալի, տեսանելի ժողովրդի համար:

Հարսանիքն ինչպես յուրաքանչյուր, այնպես էլ հայ ժողովրդի հնագույն ծեսերից է: Այն ըստ էության մկրտագործական ծես է և մեզ է հասել ամենավաղ ժամանակներից: Հարսանիքի ծիսական արարողություններում տեսնում ենք մախսական մտածողության ու աշխարհընկալման տարրերը: Կրոնական համակարգերի անցումային շրջանում փոխվում են ծեսի միայն արտաքին ձևերը, սակայն բուն մախսական էությունը մնում է անփոփոխ: Հարսանեկան ծեսը ներկայանում է առանձին սյուժեների ձևով և իր մեջ ներառում է առասպելական պատկերացումների մի ամբողջություն:

Ազգագրական հանդեսներում ու ժողովածուներում ամփոփված են Հայաստանի գրեթե բոլոր շրջանների հարսանեկան ծեսի սյուժետային մկրտագործությունները՝ իրենց երգերով ու պարերով, խաղերով, տարազներով, ծիսական սովորություններով ու արարողություններով: Սակայն, այնուամենայնիվ, կան մաս նորանոր գրառումներ, հարսանեկան ծեսի նորատիպ արարողական տարբերակներ: Մեր մպատակը չէ ներկա հողվածում ներկայացնել հարսանեկան ծեսն ամբողջությամբ: Անդրադառնալու ենք միայն մի քանի ծիսական արարողությունների՝ կապված աղջիկ ուզելու, մշահորեքի և հարսանիքի ժամանակ կատարվող մի արարողության, որը կոչվում է «Թագվորի ծառ փնջել»:

Ուշագրավ է աղջիկ ուզելու կամ առաջարկություն անելու մի հետաքրքիր տարբերակ, որը պահպանվում է մինչև օրս և այն կատարվում է միայն Ամանորին:

Այդ օրերին բազմատեսակ ուտելիքների հետ միասին սեղանին դնում են մախսապես անեցրած կանաչի (ծլեցրած ցորեն, գարի կամ սիսեռ): Այն անպայման պետք է պատրաստեն տան երիտասարդ աղջիկները: Այս ծիսական սովորության մեջ հետաքրքիր է այն փաստը, որ ցորենը, ընդհանրապես՝ հատիկը, առաջին անգամ ցանելու և անեցնելու իրավունք են ստանում երիտասարդ աղջիկները: Իսկ եթե չեն լինում մախսապես պատրաստած կանաչ ծիլերը, ապա սեղանին դնում են ծաղիկ կամ սովորական կանաչի, հատկապես՝ ռեհան, քանի որ այն խորհրդանշում է սեր, խաղաղություն և բարեկամություն:

Ըստ սովորության՝ Ամանորին հյուր են գնում՝ իրար շնորհավորելու: Երբ հյուրերի մեջ երիտասարդներ են լինում, տանտերերը ուշադիր հետևում են մրանց: Եթե երիտասարդը պոկում է սեղանին դրված ծաղկի պսակից, մշահակում է՝ խնդրում է այդ տան աղջկա ձեռքը, իսկ թե կանաչի է լինում, ապա տղան ձեռքին խաղացնում է ու դնում բերանը: Համաձայնության դեպքում տանտերերը ինչ-որ ձևով զգացնել են տալիս: Իսկ եթե սեղանին

ո՛չ ծաղիկ և ո՛չ էլ կանաչի է լինում, ապա ջուր է ուզում՝ ասելով. «Ջուր կուզեմ, բայց բեր-
անքերան լեփ-լեցուն»։ Եթե աղջիկը ջուրը տալիս է լեփ-լեցուն բաժակով, ուրեմն՝ համա-
ձայն է նրա առաջարկությանը։ Այս վերջին տարբերակն ավելի տարածված է և լայն մաս-
սայականություն է վայելում։

Այժմ ներկայացնենք մեկ ուրիշ ծիսական սովորություն՝ կապված նշանդրների հետ,
որը գրառվել է Իջևանի շրջանում։ Նյութը կներկայացնենք այնպես, ինչպես պատմել է ա-
սացողն ինքը (ասացող՝ Սաթեհիկ Ավետիսյան)։

«Տասնվեց տղերեկան էի, երբ էկան իմ նշանիլու։ Ինձ համար իրեք պատ հըլլումք էին
պիրել և մի հատ էլ սիմի՝ միջին տանձ, խնձոր, խաղող ու էլի ուրիշ մրգեր։ Նրանք ուզում
էին, որ ես մի միրգ վեր ունեմ։ Ես էլ խնձոր վե կալա։ Եթե խնձոր ես վեր ունում, ուրեմն՝ ա-
մուսնուր հավատարիմ կմիկ դես լիլ, էդ օջախումը լավ հարս դես լիլ, իսկ թե, աստոծ վեչ
անի, խաղող վեր ունես, ուրեմն՝ սուսուփուս քլում էին։ Խաղողը նշանակում ա, որ ամուս-
նուր հավատարիմ չես լիլ, հավեսիդ հըմար ես ամուսնանում»։

Հայ իրականության մեջ յուրաքանչյուր միրգ ունեցել է խորհրդանշական իմաստ. խըն-
ձորը համարվել է սիրո, խաղողը՝ պտղաբերության, մուռը՝ կյանքի խորհրդանիշ։ Սակայն
ասացողն այստեղ ուրիշ կերպ է մեկնաբանում. խաղողը նա համարում է ոչ թե պտղաբե-
րության, այլ անհավատարմության խորհրդանիշ՝ կապված նրա արքեցնող հատկության
հետ։

Հարսանեկան ծեսի մյուս արարողությունը, ինչպես վերը արդեն նշվեց, Հայոց մեջ
հանդիպող «Թագվորի ծառ փնջելու» ծիսական արարողությունն է, որը պահպանվել է
Իջևանի շրջանի և Ղարաբաղի որոշ գյուղերում։

Հարսանիքի նախորդ օրը երկու ազգայներ բերում են մի փոքր կանաչ ծառ՝ կնուճի մեջ
դրված։ Ծառը խորհրդանշում է տղամարդուն։

Ամենավաղ կրոնական համակարգում՝ անմիփստական ժամանակաշրջանում, ծառը
նույնացել է մարդու հետ և պաշտվել (գագաթը համարվել է գլուխը, ճյուղերը՝ ձեռքերը,
բունը՝ իրանը, և արմատները՝ ոտքերը)։ Այնուհետև, տոտեմիզմի ժամանակ շարունակվել
է ծառի պաշտամունքը, այն սրբացվել, երկրպագվել ու համարվել է գոյության, պտղաբե-
րության խորհրդանիշ։ Մինչև հիմա էլ դեռ պահպանվում են ծառի պաշտամունքային
տարրերը, որոնք իրենց արձագանքն են գտել ժողովրդական տոներում, ծեսերում ու
սովորություններում։

Եթե ծառը խորհրդանշում է տղամարդու կերպարը, ապա կնուճը՝ կնոջ կերպարը
(ոտուցիկ որովայնը խորհրդանիշն է հղիության, պտղաբերության)։ Կնուճի մեջ կարող է
լցված լինել հացահատիկ կամ աղ. երկուսն էլ խորհրդանշում են կյանք, գոյություն։ Ծիսա-
կան այս արարողությամբ որոշակի նպատակ են հետապնդել՝ «ապահովել» պտղաբերու-
թյունը, կյանքի գոյությունն ու շարունակելիությունը։

Երբ ազգայներ բերում են կնուճի մեջ դրված ծառը, հավաքվում են տղայի հարազատ-
ները, բարեկամներն ու ընկերները (հիմնականում՝ երիտասարդները) և սկսում ծառը փըն-
ջել, զարդարել, որպեսզի հաջորդ օրը դնեն հարսանեկան սեղանին։ Ծառը զարդարում են
գունավոր թելերով, մոմերով, կոնֆետներով ու մրգերով։ Նրանք և՛ փնջում են ծառը, և՛ գո-

վերգում փեսային (որոշ շրջաններում փեսայի գովքը կատարում են հագցնելու ժամանակ):

«Թագվորի ծառ փնջելու» այս ծեսը նույնանում է «Թագվորագովքի» հետ. սա «Թագվորագովքի» մի ուրույն տարբերակ է: Ծիսական այս արարողությունը մաս թատերական մի ներկայացում է. տանը կատարվում է «Ծառ փնջելու», իսկ դրսում՝ «Մսացում մորթելու» արարողությունը: Դրսում տարեցներն ու միջին տարիքի հարսանքավորները պար են բռնում: Այստեղ կա ուշագրավ մի փաստ: Պետք է պարեն այնպիսի պարեր, որ ոտքերն ամուր գետնին խփեն, իբր թե չարը ոչնչացնելու, ոտքի տակ գցելու և հատկապես՝ զույգերին երջանիկ ու բախտավոր կյանք ցանկանալու:

Հարսանեկան ծիսական պարերը, որոնք գոյություն են ունեցել հնագույն ժամանակներից, ունեն խորհրդանշական իմաստ: Պարերի միջոցով մարդիկ աշխատել են «ապահովել» հատկապես ամուսնական զույգերի բախտավորությունը, երջանկությունը, ընտանեկան բարենպաստ կյանքը: Այդ պարերի կատարումը համարվել է պարտադիր և դիտվել որպես կարևոր ծես յուրաքանչյուր ամուսնացող զույգի համար:

Ծիսական այս արարողությունը, որ կատարվում է մեր օրերում, իր շերտերում կրում է պատմական-առասպելական ժամանակների արժարժույթներ, ուր կարծես ջնջվում ու միախառնվում են հնի ու նորի սահմանները: